

Manuál ke staroslověnině

Staroslověnině je slovanský jazyk, který vznikl z praslověnině (= psl.). Ta je však rekonstruovaná (a proto jsou psl. slova obvykle označena hvězdičkou). Praslověnině pochází z baltoslovanské (bsl.) větve indoevropských (ie.) jazyků. Obě tyto fáze jsou také rekonstruované. Hluběji za indoevropštinu, do nostratických jazyků nepůjdeme, byť nostratické souvislosti jsou ve slovníku někdy zmíněny.

A) Struktura slovníku

Ve slovníku vás u jednotlivých hesel bude zajímat oddíl začínající odstavcem označeným **Et.**, tedy etymologie. Slovník má jednotnou stavbu, takže neobvyklejší struktura hesla bude tato:

V prvním sloupci hned za **Et.** bude uvedena psl. rekonstrukce daného slova a za ní deriváty v jednotlivých slovanských jazycích (psl. rekonstrukce může chybět u přejímek). Tento odstavec nás většinou zajímat nebude.

V dalším odstavci je potom obvykle samotná etymologie slova. Mohou nastat tyto situace:

Situace 1: Etymologie ve vzorcích

Pokud má slovo více pravděpodobných etymologií, pak jsou tyto etymologie shrnuty vzorci, např.: u hesla **časa** (s. 99):

- (1) Psl. *časa < *kēs-ja < ie. *kes 'řezat, škrábat'
- (2) Psl. *časa < stirán. *čašaka- 'číše?'
- (3) Stsl. časa < protob. *kāšā < stirán. (~ per. kāse 'číše')

V následujících odstavcích jsou pak tyto etymologie podrobněji vyloženy. Nám ale budou obvykle stačit tyto vzorce, protože říkají to, co potřebujeme vědět, a to, že (1) slovo **časa** může být domácího původu, tedy odvozeno od ie. kořene, nebo (2) to může být přejímka ze staroiránštiny (= stirán.) nebo (3) přejímka z protobulharštiny (= protob., což není slovanský jazyk!), která byla sama přejata také ze staroiránštiny. Rozdíl mezi (2) a (3) je v tom, že u (2) se přejetí předpokládá už v psl. období, zatímco u (3) až v období staroslověnině. My to ale odlišovat nebudeme (viz níže).

Všimněte si, že ve vzorcích je původ označen symbolem „<“. V případě etymologie (1) to znamená, že slovo **časa** bylo odvozeno z psl. a psl. slovo bylo odvozeno z indoevropštiny. V etymologiích (2) a (3) symbol „<“ naopak znamená, že slovo bylo přejato z uvedených jazyků.

Heslo **časa** bude zpracováno takto (viz níže, Excerpte informací): Sloupec Domácí bude zaškrtnut a do sloupce Přej PSL zapíšeme stirán./protob.

Situace 2: Vzorce chybí, etymologie v textu

Slovo má pouze jednu pravděpodobnou etymologii. V tom případě může etymologický vzorec zahrnovat jenom tuhle jednu etymologii. Pak je postup stejný jako v předchozím případě. Někdy ale vzorec bude chybět a pak je etymologie slova popsána v textu. Je potřeba ji tedy v textu vyhledat.

Situace 3: Ve vzorcích jsou uvedeny pouze souvislosti (vlnkou ~)

Ve vzorcích se může objevují symbol „~“, který označuje, že dané slovo souvisí s jiným slovem, ale nemusí být od něho nutně odvozeno nebo přejato. Symboly „<“ a „~“ tedy neplést!

V některých vzorcích jsou uvedeny pouze takové souvislosti a nikoliv přesný původ. Bývá to tehdy, když je původ slova nejistý. Viz heslo **broštenь** na s. 81:

- (1) Psl. **brot'ь* ~ ř. *βρότος* 'krev'.
- (2) Psl. **brok-* ~ lot. *brakas* 'krvotok šestinedělky'.
- (3) Psl. **brot'ь* či *brokt-* < lat. *brattea*.

Tady etymologie (1) říká, že psl. slovo souvisí s uvedeným řeckým slovem, zatímco etymologie říká, že (2) psl. slovo souvisí s lotyšským (lot.) slovem. Ale přesné vztahy mezi těmi slovy nebo jejich společné ie. východisko není jasné. Nicméně jelikož jsou řečtina a lotyština indoevropské jazyky, znamená to, že etymologie (1) a (2) předpokládají domácí původ. U těchto druhů vzorců je tedy nutné si uvědomit, o jaké jazyky se jedná, případně si přečíst slovní vysvětlení těchto vzorců. (Etymologie (3) předpokládá přejetí z latiny.)

Heslo **broštenь** bude zpracováno takto (viz níže, Excerpce informací): Sloupec Domáci bude zaškrtnut a do sloupce Přej PSL zapíšeme lat.

Situace 4: Nepravděpodobné etymologii malým písmem

Zmínil jsem pravděpodobné etymologie. Tyto jsou v heslech popsány větším písmem. Častou jsou ale na konci hesla (někdy i uvnitř hesla) uvedeny další etymologie, které jsou psány menším písmem. V hesla **časa** je to oddíl začínající slovy „Opačný směr přejetí ze sl. do arm...“. Takové etymologie jsou už překonané nebo nepravděpodobné, a proto nebývají ani v těch etymologických vzorcích. I my je budeme ignorovat. Čili cokoliv je psáno malým písmem (s výjimkou vzorců) můžeme nechat stranou. Dále už slovem *etymologie* budu myslet pouze pravděpodobné etymologie.

Situace 5: Heslo je písářská nebo jiná chyba

V hesle není uvedena etymologie, ale je tam zmíněno, že heslo je nejspíše písářská nebo jiná chyba (viz např. **galija**). Tato hesla nějak označte (třeba CHYBA, já se na podívám).

B) Excerpce informací do excelového souboru

Co tedy budete doplňovat do souboru, který jsem vám poslal? Soubor obsahuje několik sloupců. Sloupce Jméno, ID (číslo hesla), Heslo a Stránka nebudete upravovat kromě případu, kdy by nějaké heslo chybělo (viz níže Chybějící hesla). Doplňovat budete pouze do sloupců **Domáci**, **Přej PSL**, popř. **Přej IE** a **Onom**.

Jelikož u mnoha hesel není jasná, zda jsou to domácí slova nebo přejatá slova (popř. onom. slova), tak se často stane, že budou současně vyplněny oba sloupce Domáci a Přej PSL. Není to tady buď-anebo!

Sloupec Domáci

Pokud alespoň jedna etymologie předpokládá psl. nebo ie. původ slova, tak tento sloupec označte symbolem „x“.

Některá jsou **kalky**. Typicky jsou kompozita cizího původu, ve kterých byly jednotlivé cizí složky nahrazeny staroslověnskými, tedy domácími, např. heslo **kradovoditi**. Kalky jsou slova domácího původu (tedy leda že by část kompozita byla ponechána v původním cizím tvaru, pak jsou to hybridní kompozita – viz níže).

Sloupec Přej PSL

Budou nás zajímat přejetí z neslovanských jazyků. Pokud alespoň jedna etymologie takové přejetí v období staroslověňštiny nebo praslovanštiny předpokládá, zapíšte do tohoto sloupce zkratku jazyku, ze kterého je slovo přejato. Nejčastější jazyky:

lat. = latina

střlat. = střední latina

ř. = řečtina

střř. = střední řečtina

germ. = germánské jaz.

sthn. = stará horní němčina

protob. = protobulharština (což není slovanský jazyk, ale jazyk starých Bulharů, což nebyli Slované)

stirán. = staroiránština

stind. = staroindický

ttat. = turkotatarské jaz.

předie. = předindoevropský (substrát)

balk. = balkánské jazyky

Kompletní seznam zkratk najdete v tomto souboru na s. 96:

<https://ujc.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/ujc/sys/galerie-download/oddeleni-etymologicke/zkratky.pdf>

Pokud se předpokládá přejetí z různých neslovanských jazyků, tak je uveďte a oddělte lomítkem. Jak jsme viděli i **časa**, slovo může být ze stirán. nebo protob., takže napíšeme „stirán/protob“.

Pokud je přejetí nějakého slova zprostředkované jiným jazykem, je možné toto zprostředkování zapsat. Viz např. heslo *когъванъ* (ř. < hebr.).

Hybridní kompozita

Kompozitum se skládá z alespoň dvou kořenů/kmenů. Pokud alespoň jedna z etymologií předpokládá, že jedná část kompozita je přejetím z cizího jazyka, zatímco druhá část je domácí, запиšte do sloupce Přej PSL „komp“ a do závorky uveďte zdrojový jazyk (takže např. **komp (germ.)**). Není nutné zaznamenávat, která část kompozita je přejatá. Viz např. Dragomira, u kterého jedna etymologie předpokládá přejetí části *mir(a)* z germ.

Sloupec Přej IE

Do souboru jsem přidal ještě jeden sloupec pro přejímky, a to pro přejímky, ke kterým mohlo dojít v indoevropském prajazyce vypůjčením praslova z nějakého neindoevropského jazyka. V heslech, které jsem zpracoval, jsem se s tímto ale nesešel. Kdybyste na tento případ narazili, tak tuto informaci do tohoto sloupce doplňte nebo se mě zeptejte a probereme to osobně a jednotlivě.

Sloupec Onom

Některá hesla mohou být onomatopoického (= onom.), tedy zvukomalebného původu. Sem patří i slova interjekcionálního (= interj.), tedy citoslovečného původu nebo slova lalického původu, tedy pocházející z dětské řeči. Tenhle druh původu zpracuju sám, ale pokud na něho narazíte, tak do sloupce Onom запиšte „X“.

Všechna hesla, u kterých se onom. původ předpokládá, jsem prošel, takže sloupec Onom nebudete musít nikdy vyplňovat. Budete tedy určovat pouze, zda je slovo domácí nebo přejaté. Stejně tak si informaci, které jsou uvedeny v tomto sloupci, nemusíte všímat.

C) Chybějící a odkazová hesla

Seznam hesel, který jsem vám poslal, je vyextrahován z rejstříku slovníku. Měl by obsahovat všechna hesla, která mají svůj vlastní etymologický výklad. Pokud by však nějaké heslo v seznamu chybělo, tak mi napište.

Do chybějících hesel ale nebudeme započítávat hesla, která odkazují na jiná hesla. Mají strukturu: XXX v. YYY, např. **bi v. byti** na s. 62. Tyhle odkazy nás nezajímají.